

EGY NYILTNAK SZÁNT LEVÉL

Tisztelt Pozsgay Imre,

nem is tudom, miként fejezzem ki abbéli örömet, hogy "A kulturális kormányzat számára nem léteznek kényes kérdések". Amikor rádiónyilatkozatának ehhez a kitételéhez értem, felpillantottam a Kritiká-ból - odakint az őszi nap fényében fürdött a Duna, és én arra gondoltam, hogy új korszak küszöbére értünk. Eddig ugyanis voltak kényes kérdések, legalábbis mindenki azt hitte, ami önmagában is kényes kérdésnek számított: most azonban igen illetékes szájból hallhatjuk, hogy nincsen ilyen, és ez erre bátorít engem, irással foglalatoskodó állampolgárt, hogy nyílt vitába szálljak Önnel, a miniszterrel. Ha nincsenek kényes kérdések, akkor én sem botolhatok beléjük.

Hosszú idézettel kezdem: "...az a véleményem, hogy a Kritériumok, a mérce meghatározásában - abban, hogy egy mű az általunk értelmezett szabadság fogalmán belül van-e vagy sem - a kulturális politika autentikus, nem utolsó sorban abból a meg gondolásból, hogy a kulturális politika általánosabb érdekeket is képviselhet, mint egyik vagy másik alkotó. Az alkotó személyes világnézete, meggyőződése ugyanolyan emelkedett és magasrendű lehet, mint a kulturális politikáé. De az alkotás mégis csak személyes cselekvés, személyes elképzelések fejeződnek ki benne, a kulturális politika meg a befogadó érdekeit is képviseli és belefoglalja ebbe." Abban nem kételkedem - magam is tapasztaltam nem egyszer -, hogy a kulturális politika autentikus, vagyis illetékes annak eldöntésében, hogy milyen műalkotás láthat napvilágot. Amikor Ön az "általunk értelmezett" szabadságfogalomról beszél, nyilván azt tudja, hogy a szabadságfogalom mindenkorai határait a kulturális politika vonja meg. Ez - ismétlem - tapasztalati tény. Az Oszlopos Simeon például sokáig kívül esett a fogalom birodalmán, aztán a határvidéken, stúdiókban fészkelte be magát, jelenleg pedig teljes egészében a sáncokon belül van, a kacskeleti Katona József Színház nagyszínpadán. Ez a folyamat nem egyedülálló; mellesleg szólva ezért sem értek egyet Önnek azzal a kitételével, miszerint "Eltanácsolni csak törvénybe ütköző műveket szoktunk a nyilvánosság elől." Az Oszlopos Simeon - több más bemutatott és még-bemutatott társával együtt tilalmas korszakában sem ütközött vagy ütközik törvénybe.

Az Ön idézett fejtegetésével tehát egyetértek annyiban, hogy valóban a kulturális politika húzza meg a nálunk forgalmazható szabadság-fogalom határait; az indoklást azonban vitathatónak tartom. Ön az alkotó személyét a kulturális politika személytelen fogalmával állította szembe; így aztán kifejthette, hogy a művész alkotása "személyes cselekvés", a kulturális politika azonban "általánosabb érdekeket is képviselhet". Csakhogy épp ilyen joggal meg is fordíthatnánk az ellenpárt, hogy a művészi alkotás mint nem pusztán személyes társadalmi cselekvés kerüljön szembe az egyes kulturpolitikussal. Ebben az esetben elmondhatnánk, hogy "A kulturpolitikus személyes világnézete, meggyőződése ugyanolyan emelkedett és magasrendű lehet, mint

Egy nyíltnak szánt levél, 2/

az alkotóművészi; de politikája mégiscsak személyes cselekvés, személyes elképzelések fejeződnek ki benne." Nyilvánvalóan ez a szembeállítás se volna igazságos. Vagy a művészt szembesítjük a kulturpolitikussal, vagy a művészetet a kulturpolitikával, de semmiképp sem jogos egy elképzelt személlyel szemben egy tevékenységi területet felvonultatni. Másrészt semmi sem biztosítja, hogy a kulturális politika, melynek lényegéből kifolyóan állandóan - és gyakran döntő mértékben - számolni kell taktikai megfontolásokkal, általánosabb érdekeket képvisel, mint a művészet. Igaz, a kulturális politika a "befogadó érdekeit is képviseli", de a befogadók érdekei is ellentétesek, némelyek közülük, noha olykor nagy erővel és befolyással rendelkeznek, lehetnek pertikulárisak és túlhaladottak is. A művészet viszont, ha komolyan veszi magát, és ha komolyan veendő, az emberiség érdekeit képviseli, vagyis a legáltalánosabb érdekeket, noha személyes és társadalmi korlátozottságból csak a legritkábban tud tökéletesen megfelelni ennek a feladatának. Ugy vélem, két kérdés keveredik itt. Az első: kinek van joga megvonni a szabadságfogalom határait? A válasz: természetesen a kulturpolitikának, hiszen erre csak neki van módja. Ezt a jogát egy teljes intézmény-rendszer biztosítja, és legfeljebb abból adódhatnak - olykor igen lényeges - különbségek, hogy zordan vagy mosolyogva él-e ezzel a jogával. A második kérdés: ki képvisel általánosabb érdekeket? A válasz: művésze és kulturpolitikusa cálogatja. Ha az intézkedés jogát a tágabb látókörrel indokolnánk, akkor annál az alpári bölcsességnél kötnénk ki, amely szerint aki hivatalt kapott, észt is kap hozzá.

Engem nyilatkozatának színházi vonatkozásai foglalkoztattak a leginkább, engedje meg, hogy levelem további részében eltűnök néhány idevágó fejtegetésén, olyanokon, amelyek nézetem szerint nem az "általánosabb érdekek" védelmében fogantak. Mindenekelőtt hadd fejezzem ki meghökkenésemet, amiért a Godot-t és a Caligulát Ön is a "kísérlet fogalomkörébe" utalja: nem az előadásokat értékeli így, hiszen szokat, mint mondja, nem látta, hanem magukat a műveket. Csakhogy ezek a művek - kiváltképpen Becketté - ~~huszadik~~ század ^{klasszikus} alkotásai. Ha pusztán "kísérletként" emlegetjük őket, a hírhedség és gyanú árnyékát vetjük rájuk, és nagyon hasonlóképpen járunk el, mint a századeleji népi-nemzeti irány ideológusai, akik Baudelaire-éket és az egész francia szimbolizmust "dekadens"-nek és "beteg"-nek bélyegezték. Provincializmusunk szomorú bizonyítéka, hogy a modern irányzatok legjobb eredményeit mindig csak néhány évtizedes késéssel és anakronisztikus utóvédharcok után fogadhatjuk be. A Godot-t ma már védeni is korszerűtlen. Alapproblémája - a csodavárás - a huszadik század egyik legdöntőbb és legromcsalóbb tömegélménye: szinpadai formája eredeti, kiérlelt és gyümölcsöző. Miért inkább kísérlet a Godot, mint mondjuk Kafka regényei, amelyek valaha szintén kísérleteknek számítottak, de már nagy példányszámban kiadott, elismert alkotások? Azt hiszem, helyesebb lett volna, ha pusztán annyit mondott volna az említett művekről, hogy "A társadalmi közvélemény és a társadalmi vélemények egy része nem fogadná el ezeket, hogyha nagy nyil-

vánosság előtt a fővárosba kerülnének." De nem kellett volna megmondani azt is, hogy mely részre utal? Nyilván nem a közönség egy részére, hiszen a nagyérdeműnek mindig megvan az az előjoga, hogy a választékból azt élvezze, amit akar. Ha viszont nem a közönség egy részére utalt, akkor Ön ebben az esetben nem a befogadók védelmében emelt szót.

Ezzel elérkeztem levelemnek ahhoz a részéhez, melyet a legkényesebbnek mondanék, ha nem biznék az Ön hitelt érdemlő kijelentésében, amely szerint nincs többé kényes kérdés. Az Állami Áruház-ról szóló fejtegetéseire gondolok. Egyetérték Önnel abban, hogy az eredeti mű "kifejezett bizonyos politikai tartalmakat, azt a világot, amelyik operettel, édes-bús vagy ragyogó zenei effektusokkal és szövegekkel takarta el az akkori valóságos viszonyokat." Feltétlenül igaznak tartom azt is, hogy a kaposvári színház előadása "vidám leszámolás egy rossz emlékü korszakkal". Ön mégis elítéli a produkciót, mert úgy véli: megsérti azokat a nemzedékeknek az érzékenységet, amelyek 1945 után "mély meggyőződéssel vállalkoztak a társadalom átalakítására". Szemére veti a darab rendezőjének, hogy szembeállítja ezt az építő nemzedéket azzal a generációval, amely már 1956 után nőtt fel, és amelyik "az iróniára, a persziflázásra kacagni megy be azon, hogy miben hittek ezek, hogy hogyan gondolkodtak ezek". Nos hát sajnos én is "ezek" közé tartozom, osztottam a korszak illúzióiban, elkövettem költeményeimet, amelyeken halálomig szegyenkezve röhöghetek csak, és mégis - számos kortársammal együtt - pompásan szórakoztam az Állami Áruházon. Egy korszak akkor kerül végérvényesen a múlt tartományába, ha eszményei komikusnak mutatkoznak. Egy eszmény sorsáról nem az ellenségei döntenek, hanem önmaga. Ezért mondta Marx a komédiáról: az a szerepe, "Hogy az emberiség derüsen váljék meg a múltjától". Azt azonban sehol sem állította, hogy a múltnak is derülnie kell ezen. A búcsúzó lehet vidám, mert új tájak várják, de aki nem tud vele tartani, az minek örüljön? A 45 utáni nemzedéknek az a része, amely szembenézett a múlttal, nem fogadhatja idegenkedve az iróniát és a persziflázst sem. Aki viszont a múlt foglya maradt, annak érzékenységet valóban sértheti az ilyen hang. Csakhogy: létezhet-e jó, igazi, vagyis politikailag elkötelezett színház, amely nem sárt semmilyen érzékenységet? Csak az a színház kellemes mindenkinek, amely lemond a konfliktusokról, vagy lefaragja az élüket. Az ilyen színház viszont nem a művészet, hanem a tömegszórakoztatás számára készít fogyasztási cikkeket.

Tudom: ezzel Ön is tisztában van. "Nem kell tompítani az Összeütközések felületeit" - mondja, és ez a kitétele egybevág minden igazi alkotó ars poeticájával. Csakhogy ezután így folytatja a mondatot: "...csak egzaktabban, a társadalmi tudatnak és a társadalmi ismereteknek más szférájában kell elvégezni a műveltet", és a történelemtudományt ajánlja erre a célra, itt kellene "azt a kontinuitást és diszkontinuitást, ezt a fejta dialektikát megteremtteni". Természetesen tudományosan is fel kell még dolgozni a szóbanforgó korszakot - de mit csináljon az a személy, aki történetesen színházi rendező? Vagy szindarabíró? Ha - Lukács György megkülönböz-

/Egy nyitlnak szánt levél,4/

tetésével élve - a tudós a történelmi tudatot, a művész pedig a történelmi öntudatot teremti meg, akkor most le kell mondani az utóbbiról? És miért, kiért? Nyilván azokért, akiket Ön tapintatosan "A társadalmi közvélemény és a társadalmi vélemények egy részé"-nek nevez, más szóval azokért, akik se derüsen, se komoran nem akarnak megválni a múlttól. De miért adózzunk nekik ilyen drágán? Azt hiszem, nem kell magyaráznom, hogy most már nem egyetlen színházi produkció értékeléséről van szó. Vajon engedélyezi-e a kulturpolitika tudósoknak és művészeknek egyaránt, hogy derüsen vagy komoran szembenézzenek a közelmúlttal is, és ezt a korszakot is szembe-
besítsék önnön eszményeivel?

Elnézést, amiért levelem ilyen hosszúra nyúlt, és amiért fejtegetéseim gúnyos alkatom ellenére patetikus kérdésbe torkolltak. Az is gondot okoz nekem, hogy vajon illendő-e egyszerre ennyi vitakérdéssel előhozakodni. Azt hiszem, méltányos, ha végezetül egy olyan kitételére hivatkozom, amellyel maradéktalanul egyetértek. A filmátvételi tevékenységgel kapcsolatban "a kockázat nem vállalásának kényelmes magatartását"-t említi, és ezzel a kulturális irányítás egyik legmegoldatlanabb strukturális problémájára vet éles fényt. Jelenleg ugyanis ez a helyzet, hogy amennyiben egy Spakespeare Vilmos nevű ifjú szerző benyújtana elfogadásra egy Hamlet című művet, és ezt valamelyik illetékes személy pesszimistának vagy szadistának ítélné, és nem engedné a nyilvánosság elé, de azután bebizonyosodnának a mű rendkívüli értékei: az illetőnek, bár kétségkívül hibázott, egyetlen hajaszála se görbülne meg. A "Nem"-mel nálunk nem lehet kockázatot vállalni, csak az "Igen!" hozhat vést kimondója fejére. Nagy örömmre szolgál, hogy szerkezeti képtelenségnek Ön is tudatában van. De hogyan alakítható ki olyan felelősség-rendszer, amelyben a "Nem" kimondása is kockázattal járhat?

Ugy látszik, írásomnak az a sorsa, hogy kérdéssel fejeződjék be. De vajon nem érdeme-e az Ön nyilatkozatának, hogy az olvasót kérdésre kényszeríti?

Tisztelettel:

BÖRSI ISTVÁN

Két megjegyzés:

1/ A levél 1977 októberében íródott

2/ Közlésre szántam, de sajnos nem látott nyomdafestéket.

Tisztelt Pozsgay László!

Azzal a kéréssel fordulok Önhöz, hogy szíveskedjék támogatni turista-utamat Nyugatnémetországba és Nyugat-Berlinbe. Kérésemet egy magántermészetű és egy szakmai szemponttal támasztom alá. Egyrészt feleségem, Saád Katalin július végéig Nyugat-Berlinben tanulmányozza a világhírű berlini Schaubühne am Halleschen Ufer munkáját, és őt szeretném meglátogatni. Másrészt én magam is tanulmányozni szeretném a nyugatnémet színházi életet, mely utolsó külföldi utam alkalmával igen nagy mértékben felkeltette érdeklődésemet. Ehhez járul, hogy a szőbanforgó időszakban Berlinben nagy nemzetközi színházi fesztivál lesz, és hogy májusban Stuttgartban alkalom nyílhatna Peter Brook újabb produkciójának megtekintésére is.

Szeretném, ha a Minisztérium segíteni tudna az utiokmányaim beszerzésének lebonyolításában. Másik nagy kérésem, hogy amennyiben erre módja van, támogasson anyagilag is, és fedezze költségeim egy részét. Arra törekszem majd, hogy tapasztalataimról írott színházi tanulmányaimmal, és talán későbbi darabiról munkásságommal is bebizonyítsam: a támogatást jól használtam fel!

Kérésem teljesítésének reményében

Budapest, 1978. március 31.

tisztelettel üdvözlé

/Eörsi István/

Tisztelt Pozsgay Imre,

amikor jelentkeztem Önnél, két témáról szerettem volna beszélni. Először is: azokból a magnós beszélgetésekből, amelyeket Vezér Erzsébettel együtt Lukács Györggyel folytattam, könyvet készítettem. Paradox megfogalmazással élve: párbeszédés formában megírtam Lukács György énéletrajzát, nem a filológikus hűség szabályai szerint, de azért úgy, hogy minden mondatnak megvan a magnós fedezete. Azt a kétszáz oldalas szöveget kiegészítettem Lukács énéletrajzi töredékével, a Megélt gondolattal, és a saját - jelenleg meglehetősen eretnek kicsengésű - tanulmányommal, és meglehetősen régen - ha jól emlékszem rá, februárban - beadtam a Magvető Könyvkiadónak. Azóta egyszer - április táján - sikerült ugyan beszélnem a kiadó igazgatójával, de sem akkor, sem azóta nem tudott választ adni a kézirat esélyeivel kapcsolatban. Minthogy nagyon szeretném, ha ez a nagyon-magyar könyv először nálunk jelenhetne meg, és minthogy igen furcsának és visszásnak találom, hogy ugyyszólván mindenütt nagyobb az érdeklődés iránta, mint itt, levelet írtam Kardos Györgynek, amelyben kértem az ügy gyors és kedvező elintézését. Azt már korábban felajánlottam, hogy Lukács szövegének csorbitatlan kiadásának érdekében szükség esetén lemondok a saját tanulmányom közzétételéről, és beérem helyette egyik technikai előszóval is. Választ nem kaptam, ezért levélem másolatát elküldtem Aczél Györgynek, hivatkozva arra, hogy én utolsó beszélgetésünkön megígértem: mindent megteszek, hogy kézirataim először nálunk és legálisan formában jelenjenek meg.

Közben - és ez a második téma - befutott számomra Cleveland-ből egy háromhónapos ösztöndíj. Mivel már január második felében ott kellene lennem, tudtam, hogy ez normális lebonyolítás esetében még akkor is aligha sikerülhetne, ha a döntés egyébként kedvező volna. Segítségét akartam kérni a könyv sorsának kedvező elintézéséhez és a kiutazáshoz is.

Miután Önnél bejelentkeztem, megkaptam Aczél György üzenetét, hogy hívjam fel. Ez meg is történt, és ő fogadott is, és megígérte, hogy utána néz a könyv sorsának, és támogatja kiutazásomat. Ilymódon megszűntek azok a sürgető okok, amelyek miatt igénybe szerettem volna venni az idejét. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem örülnék, ha szóban és részletesebben is elmondhatnám a Lukács-könyvvel és egyéb irodalmi kalandjaimmal kapcsolatos bánataimat és vélekedéseimet; de mivel Ön igen elfoglalt ember, semmiképp sem szeretnék tolatkodó lenni.

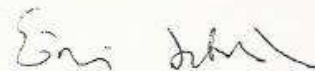
Tisztelettel üdvözléi

Budapest, 1988. július 17.

Kedves Pozsgay Imre,

hadd emlékeztesselek utolsó beszélgetésünkre. Mellékelten elküldöm neked, tájékoztatásul Grósz Károly miniszterelnöknek írott levelünk szövegét. Ugy gondolom, ez az ügy már tutumtat a saját témakörén, és próbakövévé válik annak, hogy a vezetés valóban törekszik-e a demokratikus átalakulás jogi feltételeinek a megteremtésére. Bányász Rezső idézett tájékoztatója nem sok jóval kecsegtet.

Üdvözlettel

/Eörsi István/